

BAIN 20.

A kárpátaljai magyarság hazaképe ... nem államokhoz, hanem a szűkebb szülőföldhöz kötődik.

Csernicskó István

Mintha a kárpátaljai magyar költőnek krónikus, gyógyíthatatlan hazakomplexusa lenne...

Balla D. Károly

ma reggel van aztán / csakugyan elmondhatod / vajon melyik világ

Cséka György

– El kell mennünk innen, de hová? – merült fel benne, csak egy vilanásra, míg el nem nyelte a mozdulatlanság.

Berniczky Éva

az angyalok városa / nem lesz soha tiéd: / csészédben az idegenek teája

Bagu László

mégis csak ebből a kárpátaljai mondatból lesz ízes autentikus kárpátaljai szalonnáskutya úgy hogy nem ugattunk hiába

Lengyel Tamás

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM

1997/3

Szerkeszti:

Berniczky Éva

Bagu László (szépirodalom)

Csernicskó István (tanulmány, kritika)

Magyarországi tanácsadó testület:

Fodor András

Ilia Mihály, Lator László,
Pomogáts Béla, Vitányi Iván

Levelezési cím:

Balla D. Károly Ungvár - Ужгород
Vár u. (Замкова) 8. 294 000 - Ukrajna
Tel/fax: (380) 31 22 326-58

Megjelenik az UngBereg
Irodalmi és Művelődési Alapítvány
közreműködésével
Balla D. Károly magánkiadásában

Lapengedély száma:

62 3T és B/KUL/618/1994

Folyóiratunkon kiadói nyereség
nem képződik

E lapszámunk megjelenését
a Magyar Nyelv és Kultúra
Nemzetközi Társasága
(Anyanyelvi Konferencia)
támogatta

Lengyel Tamás	
Kárpátaljai mondat	3
Csernicskó István	
A kárpátaljai magyarság hazaképe	4
Balla D. Károly	
A hontalanság metaforái	10
Lengyel Tamás	
Kárpátaljáról így globalice részemről először	16
Bagu László	
Kaszád	17
Füzesi Magda	
Szárszó felé, Árnyék a hóban	18
Czébely Lajos	
A nincs hűségéről	19
Cséka György	
a fehér kardigán sejtelmeiből	20
a hajnal mint fényes villamos berobog szemem alá	20
te kifordított koponya	21
írás; két halálos verzió	21
Berniczky Éva	
Eper utca, Málna utca	22
Bagu László	
árnyék.txt	28
Fedinec Csilla	
A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben	30
Tófalvi Zoltán	
San Gennaro vére	39
Híreink	42
Szonett-pályázat	43
E lapszámunkat Koszták István grafikáival illusztráltuk	

● A címünkre érkező küldeményeket gondosan tanulmányozzuk, közlésük, szerkesztésük jogát fenntartjuk. Meg nem rendelt anyagokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. A közölt írásokban szereplő tényekért és véleményekért a szerzők viselnek felelősséget. ● Lapunk Kárpátalján beszerezhető és előjegyezhető társadalmi terjesztőinknél. Nyugati és Magyarországon élő olvasóink az **UngBereg Alapítvány** közvetítésével szerezhetik be és fizethetik elő lapunkat. Forduljanak szerkesztőségünkhöz levélben! ● Minden támogatást és segítő szándékot szívesen veszünk! ●

A kárpátaljai magyarság hazaképe

(Három szociológiai felmérés és egy interjúkötet tükrében)

1. BEVEZETÉS

A Szovjetunió politikájának egyik központi kérdése a minden szempontból homogén társadalom kialakítása volt. „A jelenlegi szakaszban a társadalmi viszonyok fejlődésének fontos törvényszerűsége a munkásosztály, a kolhozparaszt-ság és az értelmiség közeledése, az osztály nélküli társadalmi szerkezet létrejötte a munkásosztály döntő szerepének megőrzése mellett e folyamatban” – fogalmaz a társadalmi osztályokkal kapcsolatosan az *A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja* (Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1986, 84–85. o.), amelyet az SZKP XXVII. kongresszusán fogadtak el. A nemzetiségi egységről pedig mindenkinek eszébe jut a *szovjet ember* minőségi kategóriája, amelyről az egyik szovjet ideológus a következőket írta: „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv” (Iszajev 1982: 162). Ennek megfelelően a XXVII. pártkongresszus programja kimondta, hogy „a múltból örökölt nemzetiségi kérdést a Szovjetunióban sikeresen megoldották” (i.m. 87. o.). Mi több: „Országunkban a nemzetiségi kapcsolatokat az jellemzi, hogy tovább folyik mind a nemzetek és nemzetiségek felvirágzása, mind pedig szüntelen közeledésük, amely az önkéntesség, az egyenlőség, a testvéri együttműködés alapján megy végbe. (...) Ez a fejlődés a messzi történelmi távlatokban a nemzetek teljes egységéhez vezet” (uo.).

Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy az országban korlátozták a szociológiai kutatásokat, a nemzetiségek életéről, demográfiai helyzetéről, társadalmi szerkezetéről csak megfelelően cenzúrázott közlések jelenhettek meg, sokáig még az állami népszámlálási adatok mutatóihoz is csupán kivételezett kutatók juthattak hozzá.

A központi pártvezetés azonban rosszul ítélte meg a nemzetiségi kérdést. Az internacionalizmus és a népek testvéri szövetségének ideológiája által évtizedekig elfojtott nemzetiségi problémák és ellentétek a gorbacsovi enyhülés és reformok jelentkezése nyomán azonnal a felszínre törtek. Az „egységes szövetségi soknemzetiségű állam”-ként definiált (vö. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Alkotmánya (Alaptörvénye). Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó, 1977, 22. old.), kvázi-föderatív felépítésű Szovjetunió köztársaságai-ban, sőt az autonóm területek egy részében is, a sokszor önkényesen megvont köztársasági határokat alapul véve függetlenségi törekvések bontakoztak ki, melyek 1988 novembere és 1990 decembere között tetőztek, mely két év alatt a Baltikumról indulva mind a 15 köztársaság kihirdette a maga szuverenitási nyilatkozatát (vö. Brunner 1995: 89). Az 1991 augusztusi moszkvai puccs bukása után felgyorsultak az események, s a Szovjetunió sorsa megpecsételődött: a birodalom köztársaságaira hullott szét, miután a függetlenségi nyilatkozatokat az egyes volt tagköztársaságok népszavazással szentesítették (Brunner 1995: 89–90).

A nemzetiségi kérdés reneszánsza a kárpátaljai magyarságra is ráirányította az évtizedekig korlátozott kutatók figyelmét, így az utóbbi négy évben négy vizsgálat foglalkozott a közösség nemzeti identitás- és azonosságtudatával, illetve hazaképével. Az alábbiakban ennek az egymástól teljesen független négy kutatás eredményeinek az összegzésével próbálkozom.

2. A VIZSGÁLATOK

2.1.

A Budapest székhelyű Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete hat ország (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Kis-Jugoszlávia, Ausztria és Magyarország) összesen 2245 felnőtt, magyar anyanyelvű polgára körében végzett kérdőíves felmérést a nemzeti azonosságtudatról¹. Kárpátalján 12 településen 303 felnőtt, magyar anyanyelvű személyre terjedt ki a felmérés 1992/93 őszén-tavaszán (vö. Gereben 1995: 197).

A nemzeti azonosságot és önszemléletet több kérdéssel közelítették meg. Először a *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* kérdésre kértek választ. Az összesített adatok szerint a Magyarország határain túl élő magyarok „jól érzékelhető kötődési bizonytalanságokkal küszködnek: a nemzeti azonosságtudatnak valahová való tartozás érzésében való manifesztálódása minden országban alacsonyabb arányt ért el a magyarországinál” (Gereben 1995: 198). A nemzeti identitás fogalmának a Közép-Európában élő magyar népcsoportok körében elsősorban nem etnikai, nem a vérségi összetartozást hangsúlyozó jelentése van, hanem sokkal inkább a kultúrához és az érzelmek világához kötődik (vö. Gereben 1995: 199, 1996: 27).

A kárpátaljai magyarság vonatkozásában a fenti kérdésre adott válaszokból

az derül ki, hogy a magyarsághoz való tartozás büszkeségben, örömben, általában pozitív jellegű érzésekben fejeződik ki (Gereben 1996: 26). A konkrét helyhez kötött identitástudat bizonytalanságára utal, hogy a valahová tartozás érzése csak a romániai válaszdóknál ért el alacsonyabb arányt, mint Kárpátalján (vö. Gereben 1995: 214).

2.2.

Egy másik szociológiai felmérés, amelyet a Beregszász székhelyű Spektrum Társadalomkutató Műhely végzett 22 kárpátaljai településen 300 fő bevonásával (témája: a kárpátaljai magyarság értékrendje és a kisebbségi lét alapproblémái, vö. Kovács 1996), hasonló következtetéseket von le. „A kárpátaljai magyarság haza-képe – mivel többféle társadalmi közegben élte meg kisebbségi létének hat évtizedét – meglehetősen ellentmondásos” – írja a kutatás vezetője (Kovács 1996: 18). Vizsgálatuk szerint az adatközlők úgy ítélik meg, hogy az ukrán függetlenség ezidáig összességében több rosszat hozott, mint jót, így nem csodálkozhatunk azon, ha a megkérdezettek mindössze 1,4 %-a fogadta el Ukrainát hazájának, ugyanannyian, ahányan Európát, s ennél kevesebben már csak a Szovjetunióba vágyódtak vissza (1%) (vö. Kovács 1996: 18).

A felmérés szerint a válaszdók 5,2 %-a a teljes magyar nyelvterületen otthon érzi magát. Magyarország mint haza az adatközlők 8,2 %-ánál jelenik meg (a 60 év fölötti korosztálynál ez az arány eléri a 23,4 %-ot, a szórványban élőkénél 13,8 %-os). A bizonytalanságérzetet, a közeg idegenségét bizonyítja az elemző szerint, hogy a megkérdezettek 10,7 %-a úgy érzi, nincs igazi hazája (vö. Kovács 1996: 18).

A kárpátaljai magyarság hazaképét elemelve a szerző arra a következtetésre jut, hogy a régió magyar lakossága megalakította a saját, leszűkített haza-fogalmát, „amely szerint a haza nem ország, hanem az egykor volt igazi haza letört darabkája, egy szűkebb régió: a szülőföld, az a terület, ahol az ember saját hagyományai szerint él, ahol saját anyanyelvét használja, saját nemzettársaival alkot közösséget” (Kovács 1996: 18). Kialakult hazakép ez az jellemző szerint, hiszen az adatközlők 71,8 %-a emellett döntött. Ugyanakkor ellentmondásnak tűnik, hogy a megkérdezettek 53 %-a számolt be arról, hogy ő vagy valamelyik családtagja valamilyen formában foglalkozott már vagy foglalkozik a Magyarországra való áttelepülés gondolatával (Kovács 1996: 18).

2.3.

Bár nem a klasszikus szociológia módszertana alapján készült, a *Mezsgyén állva* (A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén) című kötet (Balla szerk. 1993) pontos képet ad a kárpátaljai magyar értelmiség ellentmondásos haza-fogalmáról. A könyv 11 kárpátaljai magyar értelmiséggel készített beszélgetést és a négy interjúkészítő önvallomását tartalmazza. Az interjúk azonos szempontok alapján készültek, választ keresve többek között arra, hogyan viszonyulnak a megkérdezettek szülőföldjükhöz, Magyarországhoz és ahhoz az államhoz, amelyben élnek.

Az ún. mélyinterjú műfajába sorolható beszélgetésekből hasonló cseng ki, mint ami a rideg statisztikai adatokból kiderült: a kárpátaljai magyarok számára a haza fogalma lokálisan erősen kötött, a Radnóti *Nem tudhatom...*-jában megfogalmazott konkrét, közvetlen környezet, nem pedig elvont politikai-politológiai fogalom.

2.4.

1996 nyarán egy kérdőíves szociolingvisztikai vizsgálat keretén belül (vö. Kontra 1996) négy településtípusban (magyar többségű, illetve magyar kisebbségű falu és város) 144, magát magyarnak valló, kor, nem és iskolai végzettség szerint rétegzett, felnőtt adatközlő válaszolt az alábbi kérdésre:

A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán, hogy mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez!

(1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá,
5 = nagyon erősen kötődöm hozzá)

saját falujához, városához	1	2	3	4	5
Kárpátaljához	1	2	3	4	5
Ukrajnához	1	2	3	4	5
a volt Szovjetunióhoz	1	2	3	4	5
Magyarországhoz	1	2	3	4	5
Európához	1	2	3	4	5
sehová	1	2	3	4	5

A mindeddig publikálatlan eredményeket az 1. sz. táblázatban foglaltuk össze (az adatközlők százalékában kifejezve).

Feltűnő az államok magas elutasítási aránya. Ukrajnához az adatközlők háromnegyede (76,3%) a közepesnél is kevésbé kötődik, a Szovjetunióhoz a válaszadók kétharmada (68,7%). A szülőföld mint haza jelenik meg a táblázat első két sorának adataiban. Akadnak olyanok (bár igen kevesen, a minta 2,1%-a), akik nem szeretik azt a települést, ahol élnek, de a tágabb pátriához, Kárpátaljához senki sem kötődik a közepesnél gyengébben.

Sajátos helye van a kárpátaljai magyarok haza-fogalmában az anyaországnak. Az elutasítók aránya alacsony, de csak a

tettek meghatározója vélik **SOKAN** szeretnek **ENGEM** sen-

1. sz. táblázat

	1	2	3	4	5
Saját település	0,7	1,4	11,1	27,1	59,7
Kárpátalja	–	–	8,3	29,2	62,5
Ukrajna	56,9	19,4	16,0	4,2	3,5
Szovjetunió	45,1	23,6	24,3	4,2	2,8
Magyarország	2,8	3,5	29,4	37,1	27,3
Európa	9,9	6,3	21,1	28,2	34,5
Sehová	97,9	0,7	0,7	0,7	0,7

válaszadók egynegyede kötődik nagyon erősen Magyarországhoz. Ám ezt nem magyarázhatjuk a nemzeti identitás gyengülésével vagy megbomlásával.

A kérdőív egy másik, az előzőhöz hasonlóan megfogalmazott kérdésében arra is rákérdeztünk, mennyire kötődnek a kárpátaljai magyarok a kárpátaljai magyarsághoz, a magyar nemzethez, illetve mennyire érzik úgy, hogy sehová sem tartoznak. A válaszok arról győznek meg bennünket, hogy a magyar nemzethez tartozás tudata erős, és – figyelembe véve a fenti táblázat eredményeit – ez az érzés nem feltétlenül jár együtt a Magyarországhoz mint államhoz való szoros kötődéssel (lásd a 2. táblázatot).

3. ÖSSZEFOGLALÁS

Az írásban nagyon röviden ismertetett vizsgálatok eredményei szinte árnyalatra pontosan összecsengenek. Az esetleges

kisebb, korántsem számottevő eltérések egyrészt a kutatások között eltelt idővel, másrészt a mintaválasztás eltérő módjával magyarázhatók.

A kárpátaljai magyarság hazaképe a három empirikus szociológiai felmérés és a mélyinterjúkat tartalmazó kötet szerint nem államokhoz, hanem a szűkebb szülőföldhöz kötődik. Sajátos helyet foglal el benne Magyarország, amely mint állam szintén kevésbé értékelt, inkább mint a magyar nemzet szimbóluma kapott magasabb kötődési arányt.

Mindez természetes következménye a kárpátaljai magyarság történelmének. Az államok, országok iránti lojalitás kialakulását és megszilárdulását akadályozták a nemcsak történelmi távlatokban gyakori államfordulatok. A Szovjetunió mint haza nem fogadható el a kárpátaljai magyarok számára, hiszen máig elevenen élnek és a közelmúlt politikai változásainak

2. sz. táblázat: Mennyire érzi Ön magát az alábbiakhoz tartozónak? (%-ban)

	1	2	3	4	5
A kárpátaljai magyarsághoz	–	0,7	10,4	24,3	64,6
A magyar nemzethez	0,7	1,4	8,3	15,3	74,3
Sehová sem tartozónak	96,5	0,7	0,7	1,4	0,7

következtében a felszínre is törtek a kollektív emlékezetből mindazok az események, amelyek szorosan kötődnek a szovjet rendszerhez: a magyar férfiak 1944-es deportálása, a magyar paraszti réteg kolhozosítás általi megsemmisítése, a gazdasági és politikai bezártság stb. A Szovjetunióhoz mégis kötődök a 2.4. alatt bemutatott vizsgálatban – de valószínűleg a többiben is – a középső generációból kerültek ki, abból, amelynek már nem volt része az üldöztetésben és megalázottságban, ezért a megszépítő messzeség nosztalgiájával emlékszik vissza a pangás korszakának langymeleg időszakára, az olcsó húst, kenyeret, pálinkát és a biztos munkahelyet a hervadó szocializmussal társítva.

A friss ukrán államiságtól való merev elzárkózás pedig egyenes következménye az ország állampolgáraihoz való viszonyulásának. Egyetlen állam sem várhatja el állampolgáraitól – főként a szomszédos anyaország piacain való árulásra és vásárlásra kényszerített kisebbségeiktől nem, akik előtt ott áll egy gazdagabb és csábítóbb, kulturális és nyelvi tekintetben közelebbinek érzett állam példája – a lojalitást és az állampolgári hűséget, ha ő maga nem teljesíti még azokat a minimális kötelezettségeit sem, amelyeket az alkotmányban rögzített.² A gazdasági mélyrepülés, a megtakarított javak pillanatok alatti elvesztése még talán nem fordította volna az állam ellen kisebbségi polgárait, ám a kiszolgáltatottság, ami a munkahelyeken éri nap mint nap az embereket (jogtalan szabadságolás, a munkajog sorozatos megsértése), a bérek és fizetések visszatartása, az energiakorlátozások stb. hatására már – ha eddig szerencsére csak a kérdőívekre adott válaszokban is, de – az Ukrajna iránti ellenszenvhez vezettek. Mindezt csak fokozza a már korábban kivívott nemzetiségi jogoknak (pl. az

anyanyelvi felvételizés) a korlátozása, illetve fokozatos nyirbálása.

*

Kárpátalja mint önálló földrajzi és politikai fogalom csak a 20. század folyamán jött létre, így ebben a régióban nem voltak olyan erős hagyományai a regionális kötődésnek, mint például Erdélyben vagy a szintén nagy tradíciókkal rendelkező Vajdaságban. A szülőföld iránti erős kötődés, amely minden említett vizsgálat adataiból kitűnik, talán ennek a Kárpátalja-tudatnak a stabilizálódását mutatja. A helyi kötődés érzése megszilárdulásának kedveznek a jelenlegi körülmények, amikor állam mint haza nem értelmezhető.

Ennek a hazaképnek a megnyilvánulása a már említett interjúkötetből származó alábbi jellemző idézet is, amely – szintén jelzésértékű! – a könyv legfiatalabb megszólalójától származik: „Én az iskolában még azt tanultam, hogy a mi hazánk a nagy Szovjetunió, ahol az emberek a népek soknemzetiségű családjában boldogan és barátságban élnek. De a család számomra ennél sokkal megfoghatóbb, meghittebb közösséget jelentett. Nem gondolkodtam én azon, igazak-e ezek a jelszavak, vagy sem, csak éppen nem értettem, mivégre ez a „nagy család” (...), ez sem családnak, sem hazának nem volt igazi. Tőlem, ha megkérdezték: hová való vagyok – sohasem mondtam azt, hogy a Szovjetunióba. A természetes válasz mindig az volt: Beregújfalu. S hol van Beregújfalu? Kárpátalján. Valahogy így vagyok Ukrajnával is. Beregújfalu Kárpátalján van.” (Balla szerk. 1993: 67).

Csernicskó István